

LES CARTES DE L'ESCUPTOR ENRIC CASANOVAS

**Teresa Camps
i Susanna Portell (eds.)**

MEMORIA ARTIUM

16

*Papirito:
Quadro que ta dedico
ti "Volado" "Cuan"*

Índex

Pròleg, per Marçal Casanovas	9
Preliminars	II
L'escultor Enric Casanovas i la seva correspondència	17
Cercle d'amics	
1. El Poblenou – París – El Poblenou	25
2. Pablo Picasso, des de París i Gósol	33
3. Cartes des de Ceret: Manolo Hugué, Totote, Frank Burty Haviland, George Deniker i Ramon Pichot	41
4. L'amic francès i viatger, George Deniker	53
5. Els crítics del moment: Josep Maria Junoy i Miquel Utrillo	59
6. El pintor Ramon Pichot	71
7. Els amics Antoni Font i Joaquim Sunyer	77
8. L'obra monumental a través de la correspondència	83
Girona: Athenea	83
Sitges: el monument al doctor Benaprès	85
Figueres: el monument a Narcís Monturiol	90
9. L'amic poeta, Joan Salvat-Papasseit	95
10. El compromís social i professional de Casanovas: Les Arts i els Artistes, l'Associació d'Escultors i el Sindicat d'Artistes	103
11. En temps d'exili: Pablo Picasso, Apelles Fenosa, Josep Pous i Pagès, Carles Riba i Ferran Soldevila	111
Correspondència	123
Annexos	
Dos relats de Casanovas	395
Memòries de Casanovas	399
Bibliografia citada	423
Índex onomàstic	429

Pròleg

L'epistolari que ara teniu entre mans ha estat obra de les historiadores de l'art català Teresa Camps i Susanna Portell. A partir del fons de correspondència rebuda a través dels anys per Enric Casanovas, han investigat altres arxius buscant i remenant entre papers les respostes corresponents.

Aquest fons de correspondència és interessant en si mateix perquè dona una visió força dinàmica de les relacions entre diversos artistes, essencialment dels primers anys del segle xx. En aquells anys, la correspondència era l'única manera de relacionar-se en la distància, i la gràcia que tot això hagi pogut veure la llum ha estat que s'hagi conservat! Hem de pensar que la comunicació a distància només es podia fer per mitjà del telègraf o per escrit. No existia ni tan sols un incipient telèfon! Podeu veure que les postals servien fins i tot per comunicar el dia de la visita («dijous passaré a veure-us!»).

L'estudi i sobretot la recerca d'aquest parell de «fures» d'arxiu anomenades Camps i Portell fan atractiva la correspondència i hi donen vigor, i és que en força casos s'ha pogut trobar en altres arxius la resposta d'Enric Casanovas. Això ha estat obra de moltes hores d'investigació i recerca.

D'altra banda, aquest cúmul ingent d'intercanvi epistolar dona una idea ben clara de qui eren, què els inquietava i què en pensaven, de totes les inquietuds artístiques d'aquell ressorgiment que trencava motlles amb el «classicisme» del segle xix.

MARÇAL CASANOVAS

Preliminars

L'atzar, sempre imprevisible, amic, i de vegades còmplice, és l'aliat preciós que ens va oferir l'accés a un tipus de documentació que sovint és rebutjada o destruïda, i generalment poc conservada, donat el seu caràcter privat. Es tracta de la correspondència rebuda en vida per l'escultor Enric Casanovas (Barcelona 1882-1948), un notable conjunt de documents personals i professionals i alguns escrits de la seva mà.

El coneixement de l'existència dels papers de Casanovas es va produir a Olot, en les visites de Teresa Camps a Marçal Casanovas, fill gran de l'escultor, per a preparar la primera exposició, propiciada per l'Ajuntament de Barcelona, al Palau de la Virreina, l'any 1984. El 2007, el paper de Casanovas com a impulsor de la creació del Museu de Tossa de Mar fou destacat en l'exposició «Berlín, Londres, París, Tossa... la tranquil·litat perduda», comissariada per Glòria Bosch i Susanna Portell, a la seu de la Fundació de la Caixa de Girona. Finalment, el 2009, les cartes varen bastir l'entramat argumental de la mostra «Enric Casanovas, escultor i amic», organitzada per Susanna Portell a la mateixa entitat.

El treball de documentació que hem portat a terme a l'arxiu familiar d'Enric Casanovas ens ha conduït a un epistolari bastit per les cartes que l'escultor conservà i a un cert tipus de documentació que hem considerat d'interès indiscutible, perquè revela una qualitat literària significativa. Es tracta d'uns escrits manuscrits i de dues narracions que va publicar el 1901 a les revistes *Joven-tut* i *Catalunya Artística*. Concebut com una mena de memòries que mai van veure un ordre i un guió, sembla que van ser pensats per a explicar clarament i amb tota sinceritat determinades vivències i sentiments, a partir dels seus viatges a Londres i Brussel·les, la seva relació amb el jove Picasso de París i el seu paper capdavanter en el Museu de Tossa de Mar. També incloem la redacció d'un text manuscrit sobre l'associació Les Arts i els Artistes, a la qual va pertànyer i va ser-ne president.

1. Jaume Guàrdia, *Retrat d'Enric Casanovas*, 1922, oli sobre tela. Col·lecció Marçal Casanovas. © PerePratdesaba.

L'epistolari aplega un conjunt de 325 documents. Cronològicament arrenca el 1902 i es desplega fins a la mort de l'escultor, el 1948. Hem inclòs també tres cartes pòstumes a la vídua Casanovas —d'Àngel Ferrant, Agustí Esclasans i Antoni Vila Arrufat—, retrats excepcionals de l'artista i de l'amic. La correspondència convoca prop de cinquanta veus. Amics de joventut, familiars, pintors, escultors, poetes, periodistes, crítics i historiadors de l'art, que, refinats, impetuosos, planers, indiscrets, elegants, barroers, sincers o confiats, amb cal·ligrafies més o menys comprensibles, dibuixen un valuósíssim entrellat de relacions artístiques. El fet de comptar amb una gran diversitat de personatges ens ha portat a obrir uns capítols on situem la relació entre l'escultor

i el destinatari o receptor de la carta, i tot allò que pugui ajudar el lector a entendre millor el context de la seva relació. Hi hem inclòs fragments d'algunes, poques, que no hem pogut datar, però que contenen, alguna dada suggeridora.

L'objecte, un arxiu de cartes conservat miraculosament, ens ha portat a la persona destinatària. D'aquestes, no n'hem pogut treure confirmacions sobre el seu pensament artístic, ja que no van ser escrites amb aquesta intenció, sinó dictades pel viu sentiment de l'amistat, la noblesa i la sinceritat. Sí que hem pogut percebre, aventurar i confirmar uns valors sentits i practicats per l'escultor Casanovas envers la seva gent, sentiments de complicitat i afecte, sense màcula d'altres interessos. Tot i el confessat obert subjectivisme de la nostra visió, hi intuïm entusiasme, responsabilitat en la continuïtat de la feina i de l'esforç, seguretat en ell mateix, apassionament per la política, afecte pels seus, compromís i coratge; una actitud cívica i responsable on l'amistat i el compromís de país marquen els trets vitals essencials (fig. 1).

Criteris d'edició de l'epistolari

Presentem el conjunt epistolar ordenat cronològicament. La gran majoria de cartes i postals han pogut ser datades després de l'estudi. Per bé que moltes es concentren en un període de temps ben definit, mentre Casanovas és a París, es poden llegir històries personals al darrere d'importants projectes públics, un cop retornat a Catalunya. Un tercer gran bloc el conformen les cartes escrites durant l'exili a França.

Els documents manuscrits —cartes, targetes grans i postals— són en la seva major part escrits en català, tot i que també n'hi ha un gran nombre en francès. Per afavorir la lectura àgil dels documents, hem optat per corregir l'accentuació, les majúscules, les elisions de lletres i la puntuació. La modernització afecta només l'ortografia. En cap cas hem manipulat el lèxic ni les expressions pròpies de l'època i del context. Allò que no hem pogut identificar per la complicada cal·ligrafia o pel mal estat del paper, ho hem indicat amb tres punts entre claudàtors. El que l'autor havia subratllat, s'ha assenyalat amb cursiva. En les cartes de Pablo Picasso, hem volgut reproduir fidelment l'ús que feia del català i el castellà, donat l'interès i la curiositat que pot oferir al lector. Preval, en molts casos, el llenguatge habitual expressiu dels interlocutors —d'una manera molt especial Ramon Pichot i Joaquim Sunyer— talment com si, en lloc d'epistolar, la conversa fos presencial i de viva veu.

A la capçalera de cada document, fem constar la seva procedència. En el cas de la targeta postal, hi anotem la seva destinació i, si ho indica, el nom i el lloc on ha estat escrita. Si l'anvers de la targeta postal té imatge identificada, es descriu, perquè pensem que aporta un interès afegit. Pel que fa a la datació dels documents, si és el mateix remitent qui la dona, s'enregistra en l'encapçalament, i s'obvia en la carta, per tal d'agilitzar-ne la lectura. En el cas de les postals no datades, si s'ha pogut identificar alguna dada en el mata-segells, s'ha indicat en la fitxa tècnica del document, i s'ha posat la datació entre claudàtors; també quan, per la informació del document i/o per la investigació portada a terme, s'ha pogut datar. Així ho explicitem en la nota a peu de document. Si pel contingut o per la informació que coneixem podem indicar-ne la procedència, ho hem fet constar, entre claudàtors, també. Finalment, sempre que hem cregut necessari puntualitzar i ampliar alguna dada referent al contingut, ho hem fet al final del document. En el cas de reproduir algun article o fragment de premsa de l'època, hem respectat el text tal com estava escrit.

Agraïments

Volem agrair al Marçal, a la Roser i a la Lluïsa Casanovas la seva confiança i estima al llarg d'aquests anys d'investigació i la cura mostrada amb tot el que il·lumina l'obra i la persona del seu pare. A la Maria Gaju, esposa del Marçal, per fer-nos més fàcil el treball, a Barcelona. Un record també, molt especial, per a Jordi Miralles, marit de la Lluïsa, sempre atent i disposat. La seva absència és avui, especialment dolorosa. I als néts, que han heretat la mateixa passió, l'entusiasme i el respecte per l'obra d'Enric Casanovas. A tots ells, moltes gràcies.

Han estat molts els amics i els estudiosos que en un moment o un altre de la investigació ens han ajudat i ens han animat. Fem extensiu el nostre agraïment a totes i cadascuna de les persones i institucions que esmentem tot seguit. Per acabar, volem recordar, d'una manera molt entranyable, Josep Maria Ainaud, per l'encoratjament que ens va oferir, per la seva il·lusió i la seva infinita generositat.

Archives Musée Picasso, París
 Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà, Figueres
 Arxiu família Benet, Barcelona
 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Barcelona
 Arxiu Històric del Poblenou, Barcelona
 Arxiu Històric Municipal de Sitges, Sitges
 Arxiu Municipal de Figueres, Figueres
 Arxiu Nacional de Catalunya, Sant Cugat del Vallès
 Arxiu Sunyer, Barcelona
 Biblioteca de Catalunya, Barcelona
 Biblioteca Fages de Climent, Figueres
 Biblioteca del Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona
 Biblioteca del Museu Picasso, Barcelona
 Biblioteca Popular Santiago Rusiñol, Sitges
 Consorci del Patrimoni de Sitges, Sitges
 Fundació Apelles Fenosa, el Vendrell
 Fundació Cultural del Banc Nacional de Grècia
 Masia Museu Serra, Cornellà de Llobregat
 Musée d'Art Moderne de Céret, Ceret
 Museu Municipal de Tossa de Mar, Tossa de Mar
 Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona

Núria Amigó, Natàlia Barenys, Ester Barón, Bonaventura Bassegoda, Anna Benet, Montserrat Blanch, Lluís Boada, Anaïs Bonnel, Glòria Bosch, Arcadi Calzada, Clara

Camps, Elisenda Casanova, Clara Casanovas, Joan Corcoy, Margarida Cortadella, Rosa Cruellas, Ignasi Domènech, Angelos Drakogiorgos, Victòria Durà, Àngels Fàbrega, Isabel Fabregat, Cristina Font, Francesc Fontbona, Maria Pilar Frago, Josep Miquel Garcia, Pierrette Gargallo, Anaïs González Gordils, Laia Graupera, Anna Gudayol, Jèssica Jacques, Frederic i Teresa Malagelada, Aude Marchand, Maria Isabel Martín, Joséphine Matamoros, Núria Miralles, Xavier Miret, Sílvia Muñoz d'Imbert, Alberto Oller, Vinyet Panyella, Albert Pejó, Antoni Pitxot, Laura Portell, Pere Pradesaba, Enric Pujol, Mariona Seguranyes, Jordi Serra, Roser Solanic, Jaume Sunyer, Rosa Maria Sureda, Joan Tarrús, Eliseu Trenc i Eduard Vallès.

L'escultor Enric Casanovas i la seva correspondència

Fill del Poblenou (Barcelona), on va néixer el dia 12 d'agost de 1882, es va iniciar en l'ofici d'escultor al taller de Josep Llimona. El pas següent fou l'aprenentatge a la Llotja, que li va permetre, a més de coincidir i d'esdevenir amic dels artistes més actius de la seva generació, introduir-se en l'ambient artístic de Barcelona, particularment el més orientat a la modernitat europea, reunit a la cèlebre taverna Els Quatre Gats, on va exposar el 1903 amb el grup «Els Negres»; també ho va fer a la Sala Parés de Barcelona. En sintonia amb la sensibilitat del moment, va publicar textos i dibuixos a les revistes modernistes *Catalunya Artística* i *Juventut*, que ara donem a conèixer.

En l'ambient artístic més jove i inquiet de Barcelona es respirava l'aire de París. Un primer tast, una breu escapada el 1900 gràcies a una pensió, el dugué allà, on retornà i hi residí a partir del 1903 i fins al 1913. Casanovas va establir una xarxa d'amics incondicionals amb els quals mantingué contacte afectiu durant molts anys, sovint mitjançant una correspondència compartida. La vida a París no l'allunya de Catalunya: els contactes són constants i la necessitat de ser conegut i vincular-se als moviments artístics catalans, ben definida. En les cartes, el jove escultor segueix amb neguit el ressò dels seus primers passos entre l'ambient artístic de Barce-

2. Enric Casanovas, 1925. Àlbum familiar.

lona; així, Eugeni d'Ors el cita al seu llibre *La Ben Plantada* i alguns crítics de prestigi, com ara Miquel Utrillo i Josep Maria Junoy, s'interessen pels avenços de la seva obra. En tot moment en aquesta llarga etapa, fou fonamental el suport que va rebre dels seus pares, Jeanne Roy, que va morir el 1910, i el pare, Esteve Casanovas, solidari, amic i encarregat sovint de les gestions més immediates, fins i tot de fer-li construir un bon taller al Guinardó, que va ser definitiu i al costat del qual Enric Casanovas situà la seva casa i formà la seva família.

El salt cap a París inclou decisions temàtiques i formals en un clar procés de depuració, una afirmació dels volums com a essència de l'escultura i la presència en les seves figures —en un tram inicial, bàsicament en pedra— d'uns trets primitius, al gust d'alguns escultors francesos i properes a l'escultura de l'amic Manolo Hugué, a qui des del 1911 visita amb una certa assiduitat a Ceret. La primera exposició personal a Barcelona a les Galeries del Faianç Català significà el desvetllament de la fita aconseguida amb 16 peces (1911), i va ser celebrada per la crítica del moment com un índex del nou sentit que prenia l'art a casa nostra, al costat de la recent mostra del pintor Sunyer, celebrada pel poeta Maragall.

Treballador incansable i organitzat, bon coneixedor de les tècniques escultòriques, especialment de la talla directa, va perfilant el que constituí el seu estil: l'opció temàtica per la figura femenina de dona jove, concebuda com a element simbòlic, resolta en formes i en volums sobris i segurs, de cabell recollit, d'aparença sana i forta, en el rostre de la qual, proper a la condició clàssica, ben aviat apareixerà el somriure. La maduresa d'aquesta proposta personal ja va ser visible a partir del 1914 en un conjunt de peces de tall clàssic. Així es va tancar un procés que arrenca en les primeres obres de joventut, marcades per l'aprenentatge del mestre Llimona dins la pràctica del moment modernista i la sensibilitat personal envers personatges marginats resolts en formats petits tractats amb to expressionista. Encàrrecs particulars, normalment retrats de dones i de nens, «caps» de noia en què el somriure és un encert, figures nues de noies joves, dempeus o ajagudes, i relleus plens dels seus temes preferits —la dansa, el bany, la joventut, l'amor, la sega— omplen de feina el seu taller al costat dels compromisos oficials.

Una gran part de la correspondència ens revela com les amistats fortes les fa a París, i entre artistes del seu entorn, gent de sensibilitat molt propera, pràcticament de la mateixa generació, dotats de l'energia de la seva joventut, de la seguretat del seu llenguatge i del camí emprès en la difícil condició d'artista. Els companys artistes esdevenen amics entranyables: la complicitat, el suport, la solidaritat, la confiança i l'afecte hi són presents al costat del sen-

tit de l'humor i la comunicació personal. Manolo Hugué i el seu amic pintor Frank Burty Haviland, Pablo Picasso, Joaquim Sunyer, Ramon Pichot i George Deniker formen el nucli més proper a Casanovas. Amb Manolo Hugué comparteix els seus anys parisencs. La seva amistat queda resseguida en el text manuscrit, inèdit, titulat *Viatge a Bèlgica* i, sobretot, en les estades a Ceret. Les cartes de Manolo Hugué des d'aquesta localitat permeten constatar una comunicació molt fluida i estreta, extensiva també a Totote, la seva parella. L'amic francès i viatger George Deniker es mostra atent i crític a la seva evolució escultòrica. La Primera Guerra Mundial també plana en la correspondència. Especialment, en les cartes del seus amics Ramon Pichot —emplaçat a Binèfar— i George Deniker. Si aquest havia esdevingut l'observador atent del progrés de les seves obres, i després el narrador afectuós de la crònica del seu destí vital —primer com a estudiant d'idiomes i cultura oriental a la legació francesa de Pequín—, ara, com a oficial a les trinxeres franceses, li fa arribar la imatge del desastre bèl·lic. La relació amb Picasso queda desvetllada en les cartes que li envia aquest des de Gósol el 1906, en el text inèdit escrit per al mateix escultor, a partir d'uns records viscuts amb el pintor al París del 1908, i en la correspondència mantinguda amb Picasso durant l'exili. L'amistat amb Joaquim Sunyer es consolida a París i es perllonga en l'estada de treball a Mallorca el 1916, que tan fortament marcara ambdós artistes. El paper de Sunyer en l'adjudicació a Casanovas de l'encàrrec del monument a Benaprès a Sitges, aquest mateix any, sembla prou important, com es desprèn de les cartes que donem a conèixer. Finalment, l'amistat amb Ramon Pichot facilita, com també desvetllem, la relació de l'escultor amb el seu germà Josep i l'adjudicació del monument a Narcís Monturiol, a Figueres, el 1916.

Favors, encàrrecs, demandes plouen sobre ell de part de Picasso, Hugué, Sunyer, Junoy, Pichot, Gosé, Gargallo, Salvat-Papasseit, entre d'altres. Eines i màquina de treure punts li demanen Picasso i Manolo; Fernande Oliver, des de Gósol, segells, perfums i sabó; Totote, manuals de guitarra. Dragoumis, l'estudi de París, i espadenyes, com Xavier Gosé; Junoy, fotografies de les seves obres, i de Manolo i Picasso, també; Ramon Pichot, conversa i companyia; Germaine, la seva companya, indicacions sobre Barcelona. El poeta Salvat-Papasseit li confia la recerca d'un habitatge digne i saludable. Casanovas tracta de complir, en tot moment. Se'ns desvetlla com una persona considerada, fiable, segura i generosa. Trets que s'adiuen amb el retrat que ens deixa d'ell Josep Pla: «Parlava poc i amb una veu greu i lleugerament cavernosa, i el que generalment deia solia ésser normal —vull dir que no tenia cap a tendència a fer esperit ni a aguditzar les seves expressions, ni a xafardejar de petite-

ses, ni a dir mal de ningú. Més aviat tendia a proposar l'elogi, quan creia que l'elogi era realment justificat».¹

El retorn de París de la major part dels amics catalans artistes, la conversa sovintejada, les visites als diferents tallers i la concurrència a les tertúlies especialitzades de caire cultural de Barcelona supleixen, segurament, el diàleg i la circulació escrita de les opinions i les idees. Sabem que Casanovas era assidu de la tertúlia que l'amic Joaquim Borralleras presidia a l'Ateneu de Barcelona i de la del cafè de l'hotel Colon que conduïa el colleccionista Lluís Plandiura. Borralleras, de tarannà obert, desimbolt i curiós, és l'encarregat de posar-lo al dia de les novetats barcelonines quan és a París. Fortament connectat amb l'ambient sitgetà de Dídac Ruiz i Joaquim Sunyer, comparteix amb ell el gust per la muntanya i el paisatge del Pedraforca. Especialment interessants són les llargues missives de 1915, on dibuixa els petits secrets de la Barcelona nocturna, del Paral·lel i dels diaris que bullen amb les novetats de la Primera Guerra Mundial. D'altres arriben signades per més companys; són el simpàtic reflex de la tertúlia, de l'estima d'uns amics que l'esperen a Barcelona. Els documents —notificacions oficials, convocatòries de reunió i concursos, participació a diverses mostres— i les postals —que van des de la felicitació d'homenatge, fins a la cita puntual dels bons desitjos de l'any nou i els records de viatge— omplien també el calaix de les cartes, tot i que hem desestimat reproduir-les, perquè depassaria la intenció d'aquest estudi. Per contra, de la reconstrucció, entre línies, que hem pogut fer de dos viatges de Casanovas, un a Polònia el 1911 i l'altre a Itàlia el 1928, no n'hem localitzat cap document.

Finalment, un conjunt excepcional de cartes creuades entre Casanovas i el poeta Joan Salvat-Papasseit, dels anys 20, permeten copsar l'esperit nacionalista de l'un i l'altre, en l'estrenada paternitat i en l'estima mútua que es professaven. A finals d'aquesta dècada, la correspondència se circumscriurà més a la tasca professional, al capdavant d'iniciatives com la creació de l'Associació d'Escultors i com a president de Les Arts i els Artistes. Mentre dura la guerra civil, Casanovas resta retirat a Tossa de Mar, al capdavant del Museu. No és fins a l'exili, a Avinyó, que reprenem l'escriptura epistolar: Pablo Picasso i Apelles Fenosa reben les seves paraules i el reconforten; moments d'incertesa, de desesperació, i d'amistat, també, com traspuen les cartes a Josep Pous i Pagès, Carles Riba i Ferran Soldevila. Amb el retorn a Catalunya i l'avanç de la malaltia, desapareix pràcticament la comunicació escrita.

1. PLA, J. *Homenots*, Obres completes, XIX, 62.

Invocàvem l'atzar, i és ben cert que aquest important fons de documents deu no solament la seva unitat, sinó també la seva integritat a la sort. El temps que va viure Casanovas no va ser tranquil. També va ser restrictiu i sotmès a censura. D'altra banda, i fins que no es va establir definitivament al Guinardó, va ser un petit nòmada urbà, a París. La llarga permanència de la família a Tossa de Mar, prèvia a l'exili de Besançon i Avinyó i en temps de la Guerra Civil, podia, com en moltes ocasions va succeir, propiciar la pèrdua irreparable de documents. No fou així, de manera que, cedida la casa i el taller a uns familiars, es va lliurar d'espolis i confiscacions, i el seu contingut es va mantenir íntegre. Us convoquem ara a llegir-los i a ser testimonis privilegiats d'uns sentiments, els de l'afecte i l'amistat envers Enric Casanovas. Cartes i postals, lletres i imatges, reflexos de tota una generació.